

Pel quatrecentè aniversari del naixement de René Descartes, la vila francesa de Poitiers celebrarà el 6 de novembre una 'Nit filosòfica' que omplirà de debats la ciutat. Però pocs coneixen la influència del valencià Joan Lluís Vives en el filòsof francès.

Filosofia i passions

La popularització filosòfica és un fet a França i es nota en diversa mesura a l'estat espanyol. Els quasi cent "cafès filosòfics" de París i de la resta de França en són una mostra cridanera. Mentre que els llibres de filosofia de col·leccions prestigioses continuen sense superar la mitjana de sis-cents compradors, *El món de Sofia* ha venut ja 800.000 exemplars de la seua edició francesa. En aquest context, és lògic que el quatrecentè aniversari del naixement de René Descartes (1596-1650) el marquen no solament publicacions i congressos científics o monografies de revistes com el *Magazin Littéraire* de l'abril, sinó també manifestacions com "la gran nit filosòfica" del 6 de novembre vinent a Poitiers, ciutat on el filòsof es llicencià en dret. No està, doncs, fora de lloc que recerquem la connexió valenciana de Descartes, encara que siga amb un pensador que deixà la seua València natal adolescent i es mantingué prudentment exiliat als Països Baixos del sud fins la seua mort el 1540 a Bruges. Ens referim a Joan Lluís Vives (1492-1540). També Descartes considerà les terres holandeses més propícies per al pensament en llibertat i s'hi va instal·lar pràcticament des dels 22 anys. Una altra coincidència és que els dos autors s'autocensuraven abans de publicar. Joan Lluís es va veure sotmès a la lupa inquisitorial de La Sorbona després d'una denúncia episcopal contra *El socors dels pobres* i René deixà de publicar el seu tractat sobre el món, allionat pel procés a Galileu, amb les idees del qual coincidia.

Les obres de Vives i de Descar-

tes, nascuts amb un segle de diferència, han tingut destins desiguals. Hom ha dit que en la història del pensament hi ha cims i valls. Les valls solen quedar en l'ombra, però si algú vol transitar d'un cim al següent, hem de travessar-les. Després, en els records del camí, tendim a rememorar el panorama dels pics i a oblidar els paratges ombrívols. L'humanisme, i en particular l'"humanisme del nord" del segle XVI (Erasmus, Vives i altres), constitueix una d'a-

Vives contribueix a la psicologia i a l'ètica modernes a través de la teoria de les passions que va elaborar René Descartes.

questes valls feraces i una transició fecunda de la història de la filosofia. Amb motiu del centenari cartesià podem comentar un tràfic ideològic poc divulgat: la influència de la teoria de les passions de Vives sobre Descartes. Si els aniversaris són els ritus mediàtics de recuperació de la memòria històrica en la nostra "societat de la informació", bé podem aprofitar la commemoració cartesiana de 1996 per a retrobar-nos amb la contribució original de Vives a la psicologia i a l'ètica modernes. Encara que la veiem assimilada i recreada

en l'obra d'un dels seus lectors més il·lustres: René Descartes.

L'estela amagada de Joan Lluís Vives. La revolució francesa va destruir l'estela funerària de Vives en l'església de Sant Donat de Bruges, on es trobava la tomba de l'humanista. Aquella església major va ser literalment arrasada per decret en moments de fervor anticlerical. Al seu torn, la seua petja intel·lectual s'amaga darrere reconeguts cims del pensament, que han omès reconèixer els notables deutes contrets amb el filòsof hispanojueu. L'obra d'un pensador del mateix origen, el sefardí Baruch de Spinoza (1632-1677) i Michel de Montaigne (1533-1592) solament citen Vives en qüestions menors i fins i tot estrambòtiques. És veritat que per costum es donava fe de les fonts antigues i no se solia citar els autors recents. Tot resistint-se a reconèixer el seu deute amb Vives, tots dos filòsofs apai-vaguen un cert sentiment de culpa intel·lectual fent l'ullet d'homenatge passatger, encara que no sempre pareix un homenatge per a la nostra mentalitat actual. Com a prova, mereix la pena ressenyar la parca cita que Montaigne fa de Vives als seus *Assaigs* publicats el 1580. En realitat, no seria difícil seguir la pista vivista en passatges més importants de l'obra d'aquest pensador i en la seua tècnica expositiva.

Montaigne, a jutjar pels seus escrits, havia llegit *La ciutat de Déu* de Sant Agustí, profusament comentada per Vives en l'edició de l'obra agustiniana que Erasmus dirigí. Una traducció francesa d'aquesta edició llatina es va publicar a París el 1570. I segurament

aquest treball no va ser l'únic que llegiria de Vives. Però a l'hora dels reconeixements solament cita Vives en un passatge dels *Assaigs* que tracta de la força de la imaginació. En aquest passatge il·lustra amb un exemple una mica *pedestre* la impossibilitat de controlar voluntàriament els nostres òrgans (en particular el membre masculí i el ventre). Opina que "els instruments que serveixen per descarregar el ventre" actuen autònomament en les seues "dilacions i compressions". Contra l'opinió de Sant Agustí en *La ciutat de Déu*, que pensa que el control de tots els òrgans del cos, excepte "els òrgans on la concupiscència regna", es pot arribar a aconseguir.

Ens conta Montaigne que el bisbe d'Hipona, per "justificar el poder absolut de la voluntat" es va referir a un individu "que podia ordenar al seu darrere tots els pets que volia" (en realitat el sant bisbe parla d'"extraure de les regions in-

feriors del cos sons inodors i harmoniosos, semblants a un càntic"). I afegeix Montaigne que "Vives, el seu glossador, va encarir un altre exemple de pets harmonitzats al compàs d'una rima". A Vives li agradava citar casos que ell personalment coneixia o havia sentit en el seu entorn, i el que textualment conta és que "hi havia un cortesà de l'emperador Maximilià i del seu fill Felip que podia estrafer amb els sorolls del darrere (*crepitibus podicis*) qualsevol càntic". Conclou Montaigne que aquests exemples no provenen l'imperi de la voluntat sobre el ventre, el qual no sol ser obedient, sinó, al contrari "ben indiscret i tumultuós". Aquesta és l'única contribució que Montaigne reconeix a Vives!

Descartes també és parc en cites. L'única es troba en l'article 127 de *Les passions de l'ànima*, quan tracta la rialla com a acompanyament de la indignació, afegeix: "A propòsit d'aquesta qüestió Vives escriu d'ell mateix que, quan havia passat molt de temps en dejú, els primers bocins que es ficava en la boca li obligaven a riure". Descartes explica aquest fenomen per certs efectes de l'aire dels pulmons. La raó és tan mecanicista com la de Vives, que ho explica amb la dilatació del diafragma. Aquest passatge del *De Anima et Vita*, publicat per Vives cent anys abans, és l'única referència que fa Descartes de cap autor al llarg dels 212 articles del seu tractat, contradient així el que afirma en el primer article: "em veig obligat a escriure com si ningú no haguera tractat la matèria abans que jo". En realitat, com

escrigué fa anys la biògrafa de Descartes, Genevieve Lewis, "si examinem l'enu-

ARXIU

ració dels afectes en Vives, ens temptaria de veure-hi una font de la classificació cartesiana". Això que digué el 1948 ha estat passat per alt en la seua biografia de Descartes publicada en vespres del centenari.

La passió de l'amor. En realitat, la classificació de Vives inspirà Descartes. Ho prova una carta que Descartes escriu a l'ambaixador francès a Estocolm, responent sobretot diverses preguntes sobre la naturalesa de l'amor. L'ambaixador Chanut ha tramès certes qüestions filosòfiques i morals a Descartes per encàrrec de Cristina de Suècia. I Descartes, en l'anomenada "carta sobre el amor" de febrer de 1647, esboça el futur tractat que, al novembre i acompanyant una altra carta, enviarà a Cristina com a primer esborrany conegut de *Les passions de l'ànima*. La publicació del tractat es farà el 1649. Al febrer de 1650 morirà de pulmonia a Estocolm, on la reina havia aconseguit atraure'l, captivat per aquest afany típicament regi d'adornar la cort amb filòsofs per a l'alleujament de les inquietuds o del tedis augusts. Aquest afany de cultivar l'esperit de reines i princeses també el tingué Vives, que va passar sis setmanes presoner d'Enric VIII, víctima de la seua inclinació espiritual per Caterina d'Aragó, esposa de Barbablava. Però

René Descartes (dalt) només reconeix en un passatge la gran influència que Joan Lluís Vives (baix) va exercir sobre el seu tractat de les passions. Aquesta cita fa referència a l'explicació del mecanisme de la rialla del pensador valencià.

La tomba de Joan Lluís Vives a Bruges va quedar arrasada durant la revolució francesa. També la seua petja intel·lectual ha quedat amagada darrere d'altres autors.

Vives va sobreviure per contar-ho.

En aquesta bella carta de Descartes sobre l'amor trobem temes que Vives ja havia desenvolupat en *De Anima et Vita*. Alguns assumptes, com la classificació de les passions, els recull fil per randa Descartes, qui escriu a Chanut: "...alegria, tristor, desig, temor, esperança, etc. en mesclar-se de diverses maneres amb l'amor, ens impedeixen reconèixer en què consisteix pròpiament" aquesta passió. La font és la classificació de Vives en *De Anima et Vita* i molt possiblement *La ciutat de Déu*, on, a més dels problemes de control corporal, es tracten les relacions entre la voluntat i la passió. Alguns crítics hi han assenyalat una font de Descartes. Però aquesta influència de Sant Agustí potser li va arribar mitjançant Vives, qui, en les seues glosses, pren i matisa en funció del temps, i desenvolupa les quatre passions bàsiques de Sant Agustí. El paper protagonista de l'amor entre totes les passions apareix en els tres pensadors juntament amb el paper que té la voluntat en les passions.

La carta a Chanut és farcida de coincidències, per no dir d'inspiracions vivistes com ara la distinció entre l'amor intel·lectual i el sensual i la mescla inextricable de tots dos. O la definició de l'amor com a impuls cap al que intuïm com el nostre bé i la seua caracterització pel desig de la unió en un tot amb l'amat. O la fosca etiologia de l'amor que remet als primers moments de la gestació en el si matern. O la distinció entre amor i respecte, com a formes de relació diferents, amb el bé una i amb el poder l'altra. O la comparació en-

tre la major força de l'amor i la menor de les altres passions. Quan dos anys més tard publica *Les passions de l'ànima*, Descartes continua desenvolupant aquests temes i sorgeixen altres paral·lelismes amb Vives. Per exemple, la classificació de les passions humanes en funció de passat, present i futur. A

Alguns pensadors, com Spinoza o Montaigne, han omès mencionar i reconèixer els notables deutes contrets amb Vives.

més, comença el tractat dient que ningú abans s'ha ocupat a fons del tema de les passions, és a dir, que Descartes presumeix d'originalitat, igual que Vives en començar el seu. També són idees extraordinàriament coincidents les que tots dos tenen sobre el que modernament hom ha anomenat els "reflexos condicionats". Descartes diu: "Hi ha un vincle tal entre la nostra ànima i el nostre cos, que una vegada que hem unit una acció corporal a un determinat pensament, no se'ns presenta un dels dos sense que de seguida no es presente l'altre. Com es veu en aquells que han agafat una gran aversió a una determinada potinga quan estaven malalts, i que no poden beure o menjar res que tinga un sabor sem-

blant sense que immediatament es produeca aquesta mateixa aversió". Cent anys abans Vives feia observacions sobre fenòmens associatius en diversos passatges i en particular quan, proustià abans de Proust, en *De Anima et Vita*, explica les reminiscències: "Sent jo xicotet, trobant-me a València amb calentura i prostrat al llit, perquè havia menjat cireres amb el paladar nafrat, molts anys després, sempre que menjava aquesta fruita no solament em recordava de la febre, sinó que em semblava sofrir-la en aquell moment".

Descartes, dues dones i les passions. La correspondència de Descartes demostra que els qui li empentaren a escriure sobre les passions foren dues dones: la princesa Isabel de Bohèmia i la reina Cristina de Suècia. A la primera, l'edifici del dualisme cartesià, amb l'ésser pensant d'una banda i el cos-mecanisme de l'altra, no li servia per entendre el moviment incessant i enganyós de les passions. En efecte, la consciència de si mateix com a pensant, punt de partença cartesià per superar el dubte i arribar a totes les veritats, s'enterboleix amb les passions. El resultat és que la consciència pot conduir l'ànima a l'error.

Els efectes o passions, que no procedeixen ni solament del cos ni solament de l'ànima, sinó que vinculen tots dos, posaven en crisi aquest sistema cartesià i, amb ell, una Isabel en cerca de la seua brúixola afectiva i moral. Però les explicacions de Descartes en missiva de 1643 no la trauen de dubtes. Ella continua preguntant i l'obliga a buscar millors respostes, que el 1646 comença a anticipar-li. Això no obstant, el primer esborrany del tractat el brindarà a una reina, Cristina de Suècia, en detriment de la princesa. És segur que Descartes buscava respostes consultant la seua biblioteca. I és evident que va llegir Vives en profunditat.

L'esforç descriptiu i de comprensió d'un Vives audaç i introspectiu, es torna prudent a l'hora d'aventurar explicacions fisiològiques. Quasi tota la fisiologia de Vives està treta de Galè, encara

que adobada amb observacions i dades contemporànies molt suggerents. Vives no s'aventura tant com Descartes en terrenys on no es podia basar en l'experiència, que tant valorava. Per contra, Descartes, a més de desenvolupaments brillantíssims i originals en la descripció de les passions en què sistematitza i progressa sobre Vives, es mostra molt agosarat a l'hora d'inventar explicacions construïdes amb el rigor deductiu, però sense base en l'experiència. Els humors i esperits de Galè i de Vives, es completen així amb mecanismes, diríem que un tant hidràulics, moguts per aquells "esperits animals" que vénen del cervell a tall "d'aire o vent molt subtil" o per l'empenta de la sang a través d'una sèrie de porus, vàlvues i conductes, amb un cor que és com el guardaagulles central. Tot segons modalitats específiques de cada passió i sota l'imperi de la glàndula pineal. Vives va descriure certes "emanacions finíssimes" i Descartes, uns conductes igualment fins pels quals circulen aquests "esperits" peculiars i completament materials, que expliquen, gràcies a la seua subtileza, la interacció del cervell amb els òrgans del cos. D'aquests òrgans sorgeixen els moviments que, bon punt són percebuts per l'ànima, són les passions.

Quins són aquests "moviments", "agitacions", "alteracions" (Vives), o aquestes "percepcions, sentiments o emocions que l'ànima s'atribueix a si mateix" (Descartes)? Referits al bé o al mal, i al passat, present o futur, els bàsics o primitives, que l'amor emmarca, són per a Vives l'alegria, el desig, la tristesa i el temor. Al llarg del famós llibre tercer del *De Anima et Vita* els connecta amb l'odi, la ira, la indignació, l'audàcia, el favor, el respecte, la misericòrdia, el delict, l'esperança, el pesar i l'orgull, l'enveja, la crueltat, el pudor i la confiança, la nostàlgia, les llàgrimes i la gelosia. Les seues descripcions i exemples són un mosaic molt variat del que podríem dir "l'etern humà". Són un repàs a les qüestions que l'home sempre s'ha plantejat davant la subjectivitat i la recerca de la veritat, davant l'opció

moral i davant els condicionaments de la voluntat per aconseguir la llibertat superior.

Al·legoria de l'amor en gravat o pintura de l'època. Descartes coincideix amb Vives en moltes de les definicions i descripcions, però afegeix a les cinc passions primitives l'admiració. Per Descartes, l'"admiració és la primera de les passions", ja que ens pot envair abans fins i tot que "sapiguem si l'objecte que admirem ens convé o no". Les seues passions principals han variat lleugerament des de la "carta sobre l'amor". Són el dit amor, l'odi, el desig, l'alegria i la tristesa. Unes altres passions cartesianes, a més de les ja esmentades en Vives, són la desesperació, el sentiment de seguretat (que Vives analitza magistral-

L'humanisme de Vives, amagat darrere les obres d'altres autors, va suposar una transició fecunda de la història de la filosofia.

ment pel que fa a les relacions de dependència), la irresolució, l'emulació, la covardia, l'ensurt, els remordiments, la burla, l'autosuficiència, el penediment, el reconeixement, la vanagloria, la vergonya, el disgust i el lament, l'estima, el menyspreu, la generositat, la humilitat, la impudícia, la ingratitude. Finalment, els sospirs, els desmaï, la hilaritat i la rialla, el rubor i la pal·lidesa, com a manifestacions psicossomàtiques de l'entramat passional, apareixen en els dos autors.

Vivim temps en què més enllà d'esoterismes, sectes i *reality shows*, hi ha gent normal que vol refrescar aquelles coses que va llegir succintament en el batxillerat o, amb major fortuna, en la universitat. Coses que enllacen

amb velles tradicions i inquietuds del pensament. Doncs bé, la reflexió sobre les passions és una d'aquestes vetes en la història de les idees. Plató, Aristòtil, Galè, Ciceró, Virgili, Sèneca, Sant Agustí, Sant Tomàs, Petrarca, Vives, Descartes, Hume, Spinoza... i altres, s'han interessat per les complicades relacions entre la nostra ment i el nostre organisme que condicionen la nostra llibertat. En realitat, han navegat pels meandres de la subjectivitat i han obert viarans en la forest de les afeccions de l'esperit, buscant claus per aconseguir el govern de nosaltres mateixos i l'harmonia amb els altres. Tot i el progrés de la psicologia i de la neurologia, continuar amb les velles preguntes és part no solament d'una labor científica sinó de l'inacabable quefer ètic de cadascun de nosaltres. La resposta al repte moral del que som no ens la dona pre-fabricada cap ciència. Descartes i Vives, pensadors que aspiraven a escriure per al canvi de mentalitat i no per als erudits, tractaven, cadascú a la seua manera, d'ajudar les gents a pensar. Després de la lectura dels tractats d'aquests autors ens refermem en l'orgullosa i apassionada convicció que el pensament no es delega.

Descartes amb Cristina de Suècia. La classificació dels afectes que el filòsof francès va començar per encàrrec de la reina sueca té una clara influència de l'enumeració de Vives.

Ramón Puig de la Bellacasa